

HAMIT BOZARSLAN

Antioccidentalismes i esquinçaments europeus

En el solc dels estudis postcoloniais ens hem avesat a plantejar la qüestió de l'universal en termes dicotòmics, oposant un «Occident» compacte a una «resta» plural, que aplegaria el gènere humà en la seua gran diversitat. Ara bé, aquest debat és molt més antic i es va encetar, inicialment, a Europa, un continent que tingué, sí, una República de les Lletres, però també importants esquinçament interns. Encara avui el rebuig de l'universal associat a la dominació occidental no és privativa del món postcolonial. Segons Alexandre Bogdunov, sociòleg de la Universitat de Moscou que és un dels ideòlegs del putinisme, Rússia i «Occident» són no tan sols civilitzacions ontològicament diferents, sinó també enemics mortals: «La solució final d'un conflicte de civilitzacions només pot ser la destrucció completa d'una de les parts [...] El nostre objectiu, doncs, és destruir Occident en la seua forma civilitzatòria actual».¹ Els «intel·lectuals» d'Erdogan insisteixen, per la seua banda, en la necessitat de preparar la revenja per la Primera Guerra Mundial no tan sols contra França, Gran Bretanya o fins i tot Rússia, enemics en 1914-1918, sinó contra «Occident».

Tanmateix, Rússia i Turquia —que no foren mai colonitzades— en realitat han format part de ple de la història occidental dels darrers segles. Contràriament al que postula Erdogan, la Primera Guerra Mundial no fou la guerra d'«Europa» contra l'imperi Otomà, sinó més aviat una guerra intraeuropea en la qual Estambul participà de grat, i sense cap mena de provocació, del costat de Berlín i Viena. De

Hamit Bozarslan és director d'estudis a l'EHESS (París). Autor, entre altres, d'*Histoire de la Turquie. De l'Empire à nos jours* (Tallandier, 2015) i *Crise, violence, dé-civilisation* (Éditions CNRS, 2013). Article publicat originalment a *Esprit* 461(2020)

¹ Citat en Françoise THOM: *Comprendre le populisme*, París, Desclée de Brouwer, 2018, p. 92

la mateixa manera, la Revolució de 1917 no fou fruit de cap «complot occidental», sinó més aviat l'esfondrament d'una autocràcia decrepita després de tres anys d'una guerra que n'havia delmat les elits. D'altra banda, quan el putinisme i l'erdoganisme tracten de legitimar el seu «antiimperialisme» en nom d'una «missió històrica» que els mena a dominar el seu «espai vital» no fan sinó donar proves, si encara calia, de la seua perfecta integració a «Occident». Aquests conceptes, profundament arrelats en la història dels esquinçaments europeus a partir de 1871, només esdevingueren universals arran de la seua difusió en el decurs del segle XX.

LA GUERRA DE 1871

La guerra franco-alemanya de 1871 no fou, per descomptat, el primer conflicte armat que tingué lloc al continent europeu al segle XIX, però té les seues especificitats. Les guerres revolucionàries i napoleòniques havien oposat dos mons, el nou —que mobilitzava l'imaginari d'una universalitat suposadament encarnada en una nació particular—, i el vell, que incloïa una coalició heteròclita de poders autocràtics en procés de remodelació arran de les dinàmiques desencadenades per la Revolució Francesa. Tot i el patriotisme radical francès i els *Discursos a la nació alemanya* de Fichte (1807-1808), que apel·laven a la formació d'un Estat alemany unificat, aquelles guerres no poden ser reduïdes de cap manera a un conflicte entre nacions. En canvi, la guerra de 1871 va esmicolar l'«universal» europeu sobre una base exclusivament nacional i traumatitzà els hereus de la Il·lustració, els «liberals» i els marxistes d'ambdós costats del Rin. Els testimonis de l'època, d'altra banda, sabien molt bé que hipotecava el futur del continent. Friedrich Engels, per exemple, era del tot conscient, a l'alçada de 1895, del perill d'una nova guerra «d'una crueltat inaudita, amb un desenllaç absolutament imprevisible», que fins i tot podria desbordar i superar el conflicte de classes.²

La guerra de 1871 fou, en efecte, la prova per excel·lència del triomf del nacionalisme organicista. La «crisi alemanya del pensament francès» nodrí durant molt de temps l'antihumanisme i l'anticosmopolitisme a França, bo i transformant l'Alemanya enemiga en una referència que calia imitar per tal de preparar la revenja.³ L'exemple d'Ernest Renan és significatiu en aquest sentit. Renan, que refusava la idea de la igualtat dels homes i de les races, creia en canvi en la dels «estats», terme

² Friedrich ENGELS: «Introduction» [1895] a Karl Marx, *Les luttes de classes en France*, ed. Maximilien Rubel, París, Gallimard, 2002

³ Claude DIGEON: *La Crise allemande de la pensée française, 1870-1914*, Presses Universitaires de France, 1959

que designava les entitats històricament constituïdes del Vell Continent. Certament, no li agradava gaire el fet que Alemanya, un país en plena «florida», s'hagués lliurat, «sense defensa», a «una baixa democràcia terrorista que s'ha transformat en despotisme militar», però refusava de prendre una postura nacionalista. La victòria d'Alemanya mostrava segons ell sobretot el triomf «de l'home disciplinat sobre el que no ho és, de l'home respectuós, curós, amatent, metòdic, sobre el que no ho és; fou la victòria de la ciència i de la raó, però fou també, al mateix temps, la victòria de l'Antic Règim, del principi que nega la sobirania del poble i el dret de les poblacions a decidir la seua sort».⁴

DUES CONCEPCIONS DE LA NACIÓ

En la resta del continent es va interpretar també la guerra franco-prussiana en termes d'una oposició entre els models «organicista» i el «liberal» de la nació. «El camí més curt entre Berlín i Moscou passa per París», va escriure el filòsof Alexandre Koyré. Els joves intel·lectuals russos s'iniciaven en el pensament antihumanista, anticospolita i antifrancès passant per la llengua francesa. El mateix passava a l'imperi Otomà, on el divulgador social-darwinista Gustave Le Bon era considerat pels intel·lectuals, especialment els turcs, com un profeta dels temps moderns. És cert que la guerra de 1871 es va integrar tardanament en la història intel·lectual otomana, però aviat hi esdevingué una referència fundadora. D'aquesta manera, en la seua requisitòria contra l'«otomanisme» —terme que volia dir en aquella època la igualtat i la fraternitat de «tots els components de l'Imperi»—, Yusuf Akçura, un dels fundadors del nacionalisme turc «científic», precisava: «Puix que la vida es perpetua a través del poder, l'existència de la vida exigeix la del poder. Això vol dir que cada societat troba el seu interès en la vida, és a dir, en l'adquisició i l'augment del seu poder. Des d'aquest punt de vista s'observa, tant en les societats com en tots els components de l'univers amb ànsia d'existència, un estat de guerra permanent».⁵ En opinió d'Akçura les ensenyances de 1871 tenien abast universal: «Quan el principi de nacionalitat començà a ser interpretat pels alemanys d'una manera més conforme als fets reals, sobre la base de la raça i així que, com per a provar la superioritat d'aquesta interpretació, Napoleó [III] i l'Imperi francès foren vençuts en la guerra de 1870-1871, la idea política que prenia el nom de nació otomana va perdre el seu únic suport».⁶

⁴ Ernest RENAN: *La Réforme intellectuelle et morale* [1869-1971], presentació de Mona Ozouf, París, Perrin, 2011

⁵ Yusuf AKÇURA: *Üç Tarz-i Siyast* [1904], Ankara, 1976, pp. 25-26

⁶ *Ibid.*, p. 20

Quatre anys després del text de Yusuf Akçura, l'imperi Otomà esdevingué escenari d'un *pronunciamento* dels joves oficials que fou saludat a París, incloent-hi Jaurès, com la «revolució francesa al Bòsfor». El primer moment d'aquesta «revolució» estigué marcat, sí, per la divisa «llibertat, igualtat, fraternitat, justícia». Però aviat el Comitè d'Unió i Progrés, punta de llança de la «revolució», va emetre una condemna sense pal·liatius del «model francès corrupte» amb la voluntat de substituir-lo pel «model alemany». D'aquesta manera, un dels teòrics propers al Comitè, Tekin Alp, precisà: «Alemanya, a qui els països de l'Entesa acusen de ser un Estat militarista [...] és més avançada que qualsevol altre Estat des del punt de vista de la política social [...] i ocupa un lloc de primera fila pel que fa a la garantia de la prosperitat i el benestar de les classes populars que constitueixen el nucli essencial de la nació, així com la seua elevació moral i material».⁷

La guerra que hom presenta com si fos d'«Euràsia» i «l'Orient», encarnats per Putin i Erdogan, líders que mantenen un lligam carnal amb les seues nacions i que aspiren a «alliberar» els seus espais eximperial de la «dominació occidental», és en realitat una guerra que té els seus orígens a Europa mateixa. Avui com ahir oposa el liberalisme polític, l'universalisme, l'humanisme i l'imaginari d'una societat plural, d'un costat, i el sobiranisme, el nacionalisme, l'ideal d'una societat orgànica i el social-darwinisme, d'un altre. ◀

Traducció de Gustau Muñoz

⁷ Citat en Zafer TOPRAK: «İkinci Mesrutiyet'te Solidarits Düşünce: Halkçılık», *Toplum ve Bilim*, 1, primavera 1977, pp. 92-123